

UDK: 262.12 (497.6) »1917« (047)
282 (497.6) »1917«
929 Stadler, J. »1917« (047)

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 10. 3. 1999.

“Izjava” vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera iz studenoga 1917. godine

ZLATKO MATIJEVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U članku je prikazan način na koji je, u proteklih osam desetljeća, bivša jugoslavenska i sadašnja hrvatska historiografija i publicistika pisala o Stadlerovoj “Izjavi”. Autor je na temelju literature, objavljenih izvora, i ondašnjeg tiska, rekonstruirao nadbiskupova htijenja usmjerena na stvaranje nove hrvatske državno-pravne jedinice, sastavljene od Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Istre, te Bosne i Hercegovine, u sastavu preuređene dvojne Monarhije.

Uvod

Pretposljednja je godina Prvoga svjetskog rata (1917.) bila presudna za daljnji državno-pravni i politički položaj hrvatskog naroda u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Upravo su te godine objavljene tri, po svome sadržaju sudbonosne deklaracije (izjave) - “Svibanjska” i “Krfska deklaracija”, te “Izjava” vrhbosanskoga (sarajevskog) nadbiskupa dr. Josipa Stadlera (1843.-1918.).

Prvim dvjema deklaracijama, i bivša jugoslavenska historiografija i publicistika (hrvatska, slovenska, srpsko/srbijanska i bosansko-hercegovačka), kao i današnja hrvatska, posvećivale su znatnu pozornost.¹

¹ Opširnije o “Krfskoj deklaraciji” vidi u: Dragoslav Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Savremena administracija, Beograd, 1967.; Ferdo Čulinović, *Pravno-političko značenje Krfske deklaracije*, u: *Jugoslavenski odbor u Londonu u povodu 50-godišnjice osnivanja*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1966., 165.-228.; Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb, 1988., 123.-125.; O “Svibanjskoj deklaraciji” i “deklaracijskom pokretu” vidi kod: Janko Pleterski, *Prvo opredjeljenje Slovenaca za Jugoslaviju*, Nolit, Beograd, 1976., 134.-166.; 192.-205.; 245.-262. i d.; Zlatko Matijević, *Katolička crkva u Hrvatskoj i stvaranje jugoslavenske države 1918.-1921. godine*, *Povijesni prilozi*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, (Zagreb), 5/1986., 11.-15. Isti, *Slom politike katoličkog jugoslovenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*,

"Izjava" nadbiskupa Stadlera, također, je našla svoje mjesto u historiografskim i publicističkim radovima.

U članku neće biti naveden detaljan popis svih radova u kojima se govori o nadbiskupovoj "Izjavi", nego će samo biti prikazano kako se o njoj pisalo u dvije bivše jugoslavenske državne zajednice (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevina Jugoslavija i više puta preimenovana komunistička Jugoslavija), te Republici Hrvatskoj, dakle u razdoblju od 1918. do 1998. godine. Radi bolje preglednosti to je učinjeno uglavnom kronološkim redom, ali tako što su historiografski i publicistički radovi odvojeni od onih publikacija u kojima je objavljeno samo arhivsko gradivo ili sjećanja, koja nisu provjeravana i nadopunjavana izvornom povijesnom građom, suvremenim tiskom, te odgovarajućom literaturom.

Ondašnje bosansko-hercegovačke i hrvatske novine predstavljaju gotovo jedini, ali i najbolji izvor za analizu događaja oko pojave Stadlerove "Izjave", te brojnih pozitivnih i negativnih reakcija na nju i njene pristaše. Tu je prvenstveno riječ o zagrebačkim listovima "Hrvatska", "Hrvatska Rijeka", "Novine", "Hrvatska Država", "Obzor", "Male Novine", te zadarskoj "Hrvatskoj Kruni" i osječkoj "Hrvatskoj Obrani".

Cilj je ovoga rada da na temelju postojeće literature i objavljenih izvora, te ondašnjega dostupnog tiska, prikaže kontekst nastanka Stadlerove "Izjave" i reakcije na nju.

Pregled važnije literature i izvora o "Izjavi" vrhbosanskega nadbiskupa

U zadnjoj godini postojanja Austro-Ugarske Monarhije (1918.), poznati liječnik, književnik i novinar dr. Milivoj Dežman (1873.-1940.)² objavio je svoju brošuru "Južnoslavensko pitanje". On je ukazao da je Stadlerova "Izjava" bila djelomično uperena protiv "Svibanjske deklaracije", ali i da je formulirala "trijalistički program": "Ako prisposodobimo Stadlerovu izjavu sa prvotnim programom stranke prava i sa programom od god. 1894. vidjeti ćemo veliku razliku. Program Stadlerov naperen je protiv dualizma i traži sa centralističkom Austrijom realnu uniju, u kojoj bi bilo provedeno sjedinjenje hrvatskih zemalja i očuvana autonomija. Tu više o realnoj uniji s Ugarskom nema ni govora, a posve je napušteno stanovište Starčevićovo i Kvaternikovo protiv Austrije. Pragmatički se dakle približuje bečkoj ["Svibanjskoj"] deklaraciji, dok se u narodnom pogledu oštro razilazi, jer se ponovno naglašuje *velikohrvatski* program, kao ustuk velikosrpskoj ideji, koja navodno

Hrvatski institut za povijest - Dom i svijet, Zagreb, 1998., 57.-69. Jure Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994., 350.-362.

² Više o M. Dežmanu vidi u: Josip Horvat, *Hrvatski panoramikon*, Globus, Zagreb, 1982., 125.-187.

izvire iz bečke deklaracije".³ On je Stadlerovu "Izjavu", bez popratnog članka, objavio kao jedan od priloga svoje brošure.⁴

Njemački socijalist i veliki prijatelj jugoslavenskoga državnog i narodnog jedinstva Hermann Wendel, napisao je da je Stadler, objelodanivši "Izjavu", "ponio otrcanu zastavicu ujedinjenja Hrvatske i Slavonije, Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Istre u jedno autonomno državno telo 'na osnovici hrvatskog državnog prava u okviru Habsburške Monarhije'".⁵

Pero Slijepčević je, pak, nadbiskupa Stadlera, zbog njegova odbijanja "Svibanjske deklaracije", proglasio - "izmećarem tuđina".⁶

Hrvatski publicist Petar Pekić (1896.-1965.) nije ulazio u dublju analizu Stadlerove "Izjave", nego je samo konstatirao da je bilo "ljudi koji se nisu zagrijavali za zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovanaca", te da su "nadbiskup vrhbosanski i njegovi drugovi sa skepsom primili ideju o takvoj zajednici".⁷

Poznati srpski historičar Vladimir Ćorović (1885.-1941.?) zadržao se u svoja dva rada samo na djelomičnom citiranju Stadlerove "Izjave" i konstataciji da nadbiskup nije uočavao opasnost koja je prijetila Hrvatima od *Londonskog ugovora*.⁸

³ (Ivanov [M. Dežman], *Južnoslavensko pitanje*, Naklada i tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1918., 40.) Govoreći o "trijalizmu" valja reći da se tu radilo o političkoj ideji koja je, ovisno o interpretaciji, išla za stvaranjem treće, južnoslavenske ili hrvatske državno-pravne jedinice u dvojnoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. Ta je ideja dobila veće značenje nakon pojave velikoaustrijskog kruga oko nadvojvode Franje Ferdinanda d'Este (1863.-1914.) početkom XX. stoljeća. O stvarnim dosezima "trijalizma" vidi: F. Čulinović, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX i XX. vijeka. (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Istra, Srpska Vojvodina, Slovenija, Bosna i Hercegovina te Država SHS)*, Školska knjiga, 1953., 272.; Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Školska knjiga, 1968., 227.-228.; M. Gross, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, *Časopis za suvremenu povijest*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, (Zagreb) /dalje: ČSP/, 1970., br. 2, 9.-74.; Ista, *Povijest pravaške ideologije*, Sveučilište u Zagrebu - Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973., 337.-366., 377.; Ernst Joseph Görlich, *Grundzüge der Geschichte der Habsburgermonarchie und Oesterreichs*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980., 239., 258.-260.; A. J. P. Taylor, *Habsburška Monarhija 1809-1918*, Znanje, Zagreb, 1990., 280.-281.

⁴ Ivanov, n. dj., 97.(7.).

⁵ Herman Vendel, *Borba Jugoslovena za slobodu i jedinstvo*, Narodna prosveta, Beograd, s. a. [1925.?], 667.

⁶ P. Slijepčević, Bosna i Hercegovina u Svetskom Rat, u: /P. Slijepčević, ur./, *Narod Bosne i Hercegovine za oslobođenje i Ujedinjenje*, Izdanje Oblasnog odbora Narodne odbrane u Sarajevu, Sarajevo, 1929., 269.

⁷ P. Pekić, *Propast Austro-Ugarske Monarhije i postanak nasljednih država*, Subotica, 1937., 157.

⁸ V. Ćorović, *Političke prilike u Bosni i Hercegovini*, Politika A. D., Beograd, 1939., 53.; Ista, *Istorija Jugoslavije*, Prosveta, Beograd, 1989., reprint izdanja iz 1933./, 573.-574. Opširnije o Londonskom ugovoru vidi kod: Milan Marjanović, *Londonski ugovor iz godine*

Prvi hrvatski povjesničar koji je u cijelosti, kao povijesno relevantan dokument, objavio Stadlerovu "Izjavu", ali bez popratnog članka, bio je Ferdo pl. Šišić (1869.-1940.). On je u zbirci dokumenata o nastanku prve jugoslavenske države, tiskao "Izjavu" pod naslovom - "Izjava klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika".⁹

Kao jedan od važnih izvora za proučavanje političkih okolnosti u kojima je objavljena Stadlerova "Izjava", valja navesti sjećanja bosanskog franjevca Bonifaca Badrova, objavljena još između dva svjetska rata.¹⁰

Nakon završetka Drugoga svjetskog rata (1945.), bivša jugoslavenska historiografija i publicistika relativno je često pisala o nadbiskupovoj "Izjavi".

Prvi, ili svakako jedan među prvima, koji se poduhvatio pisanja o Stadlerovoj "Izjavi" bio je Viktor Novak (1889.-1977.). On u svojoj knjizi, točnije antikatoličkom pamfletu, nije dao relevantan znanstveni doprinos u objektivnoj valorizaciji nadbiskupove "Izjave".¹¹

U povodu četrdesete godišnjice nastanka jugoslavenske države (1918.-1958.), jedan od aktivnih sudionika tih zbivanja, srpski političar iz Hrvatske, dr. Srđan Budisavljević (1873.-1968.) objavio je knjigu svojih uspomena. Točno konstatiravši da je nadbiskupova "Izjava" bila protivna "Svibanjskoj deklaraciji", on je isto tako naveo, suvremenicima očito poznatu činjenicu, da je tekst "Izjave" sastavio dr. Ivo Pilar (1874.-1933.).¹² Budisavljevićeva tvrdnja da se Stadler "u početku odupirao, da potpiše izjavu", te da ju je potpisao "tek nakon što je na njega, starca od 75 godina, odozgo [vjerojatno je autor mislio na visoke vladine krugove, op. Z. M.] izvršen jak pritisak", ne samo da nije vjerojatna, nego nije ni potkrijepljena čvrstim dokazima.¹³

Bosansko-hercegovački povjesničar Hamdija Kapidžić, analizirajući kompleksne vjersko-nacionalne i političke odnose u Bosni i Hercegovini, posljednjih godina austro-ugarske vlasti (1914.-1918.), uočio je vezu između političkih koncepcija "zemaljskog poglavara" (guvernera) general-pukovnika Stjepana baruna Sarkotića od Lovćena (1858.-1939.),¹⁴ "Promemorije"

1915. *Prilog povijesti borbe za Jadran 1914.-1917.*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1960.

⁹ F. Šišić, *Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Matica hrvatska, Zagreb, 1920., 103.-104.

¹⁰ B. Badrov, *Odjek svibanjske deklaracije u Bosni.*, *Franjevački Vijesnik*, (Visoko-Sarajevo), 35/1928., br. 12, 359.-369.

¹¹ Vidi: V. Novak, *Magnun crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, RO Nova knjiga, Beograd, 1986., /reprint zagrebačkog izdanja iz 1948./, 58.

¹² O I. Pilaru vidi kod: Mladen Švab, *Životopis Ive Pilara; Izbor iz literature o Ivi Pilaru; Popis radova Ive Pilara*, u: I. Pilar, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija, Iprettisak*, Consilium, Zagreb, 1995., 39.-50.

¹³ S. Budisavljević, *Stvaranje države Srba Hrvata i Slovenaca. Povodom četrdesetogodišnjice jugoslovenskog ujedinjenja*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1958., 77.-78.

¹⁴ Opširnije o barunu Sarkotiću vidi kod: Ernest Bauer, *Der letzte Paladin des Reiches. Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotić von Lovćen*, Verlag Styria, Graz-Wien-

("Memoranduma") I. Pilara iz kolovoza 1917.,¹⁵ te Stadlerove "Izjave" iz studenoga iste godine.¹⁶ No, autor je, u skladu s tada važećom službenom ideologijom "bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda", u tome vidio isključivo tuđinsku (austrijsku/njemačku) politiku upernu protiv ostvarenja jugoslavenske državne zajednice izvan granica Austro-Ugarske Monarhije.¹⁷ Isti je autor u svome referatu održanom na "II. kongresu historičara Jugoslavije", o nadbiskupovoj "Izjavi" naveo sljedeće: "Štadlerova izjava bila je u potpunoj saglasnosti s njegovim stavovima datim u memorandumu ["Promemoriji"] od avgusta 1917 godine.¹⁸ Očividno je bila uperena protiv mađarskih aspiracija na Bosnu i Hercegovinu,¹⁹ kao i protiv stavova u Majskoj ["Svibanjskoj"] deklaraciji. Ova izjava je odgovarala potpuno koncepciji generala Sarkotića i on će pokušati u posljednji čas da spasava Habzburšku Monarhiju".²⁰

Köln, 1988. Sarkotićeva ostavština pohranjena je u *Hrvatskom državnom arhivu* u Zagrebu. Vidi: Ornata Tadin, Osobni fond generala Stjepana Sarkotića. Analitički inventar, *Arhivski vjesnik*, (Zagreb) /dalje: AV/, 37/1994., 221.-262.

¹⁵ O Pilarovoj "Promemoriji" vidi opširnije u poglavlju "Rješenje južnoslavenskog pitanja" u: L. von Stüdland [I. Pilar], *Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja*, /preisak zagrebačkog prijevoda iz 1943./, Izdavač Hrvatska demokratska stranka podružnica Varaždin, Varaždin, 1990., 379.-414.; B. Badrov, n. dj., 361.; H. Kapidžić, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine* (dalje: *GIDBiH*), IX, 1957., (Sarajevo, 1958.), 26.-27.; D. Šepić, *Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914-1918*, Školska knjiga, 1970., 231.-232.; Luka Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine u austro-ugarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914-1918.*, Univerzal, Tuzla, 1980., 155.-160.; Josip Koprivčević, *Život i rad dr. Josipa Stadlera, prvoga nadbiskupa vrhbosanskog 1843.-1918*, Vrhovna uprava Družbe sestara Služavki Malog Isusa, Zagreb, 1997., 72.-74.

¹⁶ H. Kapidžić, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, *GIDBiH*, 22., 25.-29., 34.-36.

¹⁷ "Kao eksponent politike trijalizma on [Sarkotić] je u zemlji [Bosni i Hercegovini] mogao da nađe jedino oslonca u reakcionarnoj politici nadbiskupa Štadlera koji se zalagao za trijalističko rješenje jugoslovenskog pitanja". (*Isto*, 18.)

¹⁸ Vidi bilj. 15.

¹⁹ O mađarskim pretenzijama na Bosnu i Hercegovinu vidi: H. Kapidžić, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, *GIDBiH*, 17.-19.; 22.; 34.; 41.-47.; Ferdo Hauptmann, Kombinacije oko državnopravnog položaj Bosne i Hercegovine na početku prvog svjetskog rata, *Godišnjak Društva historičara Bosne i Hercegovine*, XI, (Sarajevo, 1960.), 87.-109.; H. Kapidžić, Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austro-ugarske uprave (državnopravni odnosi), *Naučni skup Istorijske pretpostavke republike Bosne i Hercegovine*, u: *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta*, Sarajevo, (Sarajevo), 4/1968., br. 4, 77.-79.; L. Đaković, Kombinacije mađarskih političkih faktora 1915. godine oko priključenja Bosne i Hercegovine Ugarskoj. (Prilog proučavanju istorije Bosne i Hercegovine u prvom svjetskom ratu), *Prilozi Instituta za istoriju*, (Sarajevo), 15/1979., br. 16, 103.-145.; *Isto*, *Položaj Bosne i Hercegovine*, 5.-192.

²⁰ H. Kapidžić, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, *Pregled. Časopis za društvena pitanja*, Novinsko preduzeće "Oslobodjenje", (Sarajevo) /dalje: *Pregled*, 10/1958., knj. 2., br. 11-12

Dragovan Šepić je, pišući o "Izjavi", upozorio da se s njom "solidariziralo 15 zastupnika hrvatskog sabora, organiziranih u 'hrvatski državno-pravno-demokratski blok', u kome su se nalazili članovi čiste stranke prava (frankovci), Seljačke pučke stranke (radičevci) i klerikalci (furtimaši) [sic!]"²¹ Isto ovo autor je ponovio i nekoliko godina kasnije.²²

Pravnik Ivan Mužić prihvatio je neargumentiranu tvrdnju S. Budisavljevića da je nadbiskup Stadler bio prisiljen potpisati "Izjavu". Uz to je, ne navodeći izvor(e), ustvrdio, da se "čini da su Stadlera prisilili da je ["Izjavu"] potpiše Srećko Perišić i Ivica Pavičić i neki drugi, koji su htjeli uspostavljanje hrvatske državnosti s oslonom na Beč".²³ Valja naglasiti da je Mužić bio prvi autor koji je objavio dotada nepoznati tekst, u kome je vlč. Ambrozije Benković,²⁴ jedan od aktivnih sudionika zbivanja oko Stadlerove "Izjave", donio svoje mišljenje o okolnostima u kojima je ona nastala.²⁵ Mužić je mnogo godina kasnije objavio Benkovićevo pismo u kome su iznesena neka sjećanja na događanja vezana uz Stadlerovu "Izjavu".²⁶ U istoj knjizi, zajedno s Benkovićeovim sjećanjem, Mužić je donio i dva pisma dr. fra Dominika (Andrije) Mandića (1889.-1973.), pristaše "Svibanjske deklaracije".²⁷

(novembar-decembar), 372. O nekim aspektima Sarkotičevih pokušaja spašavanja Austro-Ugarske Monarhije vidi kod: Bernard Stulli, Prilozi građi za historiju jugoslavenskog pitanja 1918. godine, u: AV, 2/1959., sv. 2, 279.-335.

²¹ D. Šepić, Oktobarska revolucija i jugoslavensko pitanje u Austro-Ugarskoj 1917/8, u: *Historijski zbornik*, (Zagreb), XI-XII./1958-59., 24.

²² Isti, *Italija*, 242.

²³ I. Mužić, *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Vlastita naklada, Split, 1969., 116.

²⁴ A. Benković se rodio u mjestu Ugljari kod Orašja, 29. studenoga 1890., a umro je u Vinkovcima, 20. prosinca 1970. Klasičnu je gimnaziju pohađao u Travniku, a studij teologije u Sarajevu. Za rimokatoličkog svećenika je zaređen 1913. Bio je župnik u župama sarajevske nadbiskupije. Više je godina bio dekan Usorske dekanije. 1960. je postao začasni kanonik vrhbosanskog Kaptola. Nakon umirovljenja nastanio se u Županji. Bavio se novinarskim, publicističkim i uredničkim radom. Važnija su mu djela: *Naselja Bosne i Hercegovine sa katoličkim stanovništvom, katoličke župe Bosne i Hercegovine i njihove filijale od XII. vijeka do danas*, Đakovo, 1966.; *Tuzlansko područje negda i sad*, Županja-Đakovo, 1971. i dr. U parlamentranom razdoblju Kraljevine SHS djelovao je kao član *Hrvatske pučke stranke* (HPS). (Podaci preuzeti iz: *Hrvatski biografski leksikon*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983., sv. 1, 657.-658.; Z. Matijević, *Slom politike*, 60, 61.)

²⁵ I. Mužić, *Hrvatska politika*, 116.-117.

²⁶ A. Benković, Moja sjećanja od god. 1914. do godine 1918., u: I. Mužić, *Pavelić i Stepinac*, Logos, Split, 1991., 111.-116. Usp.: I. Mužić, *Hrvatska politika*, 117., bilj. 123.

²⁷ "Prema Svibanjskoj Deklaraciji, Hrvati u Bosni i Hercegovini zauzeli su dvostruki stav: manji broj, pod vodstvom sarajevskog nadbiskupa Štadlera, tražio je, da se u krilu Habsburške Monarhije stvori autonomna država Hrvatska, isključivo pod hrvatskim imenom, čuvajući hrvatsku narodnu i državnu individualnost. (...)". (Mandićevo svjedočanstvo o odnosu Katoličke crkve u Hrvata prema državi Jugoslaviji, u: I. Mužić, *Pavelić i Stepinac*, 120.) "God. 1917. (...) Nadbiskup Štadler s nekim svjetovnjacima (ing. Vančaš, dr. Pilar, itd.) i jednim dijelom svjetovnoga klera zauzeo je isključivo hrvatsko stanovište. Toga je mišljenja bio i stalan broj svjetovne i svećeničke inteligencije i u drugim hrvatskim zemljama". (*Isto*, 124.)

Srbijanski historičar Momčilo Zečević, inače dobar poznavatelj *Slovenske ljudske stranke*,²⁸ čiji su čelni ljudi bili najzaslužniji za donošenje "Svibanjske deklaracije", napravio je gotovo neshvatljivu pogrešku napisavši, da je "Izjav[u] solidarnosti sa Majskom deklaracijom i Jugoslovenskim klubom"²⁹ da[o] u ime klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika 17. novembra 1917. godine nadbiskup vrhbosanski J. Štadler (...).³⁰ Isti je autor ponovio ovu netočnu tvrdnju.³¹

Srbijanski povjesničar Dragoljub R. Živojinović ocijenio je Stadlerovu "Izjavu" kao "izraz ekstremnog ekskluzivizma, nacionalnog i verskog, klerikalaca okupljenih oko kaptola vrhbosanskog".³² Ovo je mišljenje ponovljeno i nekoliko godina kasnije.³³

Pored navedenih povjesničara i publicista o Stadlerovoj su "Izjavi" pisali još: Vlado Strugar,³⁴ Konstantin Bastaić,³⁵ Franjo Tuđman,³⁶ Dragoslav Janković,³⁷ Atif Purivatra,³⁸ Vasa Čubrilović,³⁹ Tomislav Išek⁴⁰ i neki drugi za ovaj članak manje važni autori.

²⁸ Vidi: M. Zečević, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje 1917-1921. Od Majske deklaracije do Vidovdanskog ustava*, Institut za savremenu istoriju i NIP Export-Press, Beograd, 1973.

²⁹ Jugoslavenski (Južnoslavenski) klub je formiran u bečkom Carevinskom vijeću 29. svibnja 1917. (J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Drugi dio, Zagreb, 1989., 17.)

³⁰ M. Zečević, *Slovenska ljudska stranka pred stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1917-1918.*, u: *Istorija XX veka*, Institut za savremenu istoriju, ZR, IX, Beograd, 1968., 353.

³¹ Isti, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje*, 94., bilj. 92.

³² D. R. Živojinović, *Vatikan, Srbija i stvaranje jugoslovenske države 1914-1920*, Nolit, Beograd, 1980., 210. "Štadler je bio protiv jedinstva sa Ugarskom, suprotstavio se uključanju Srba u veliku Hrvatsku i odbio da prihvati načelo narodnosti. U tom se razilazio sa biskupima iz ostalih jugoslovenskih krajeva Monarhije". (Isto.)

³³ D. R. Živojinović - Dejan Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo. Prilozi za Magnum crimen*, Nova knjiga, Beograd, 1988., 167.

³⁴ *Jugoslavenske socijaldemokratske stranke 1914-1918*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1963., 152.-153.

³⁵ Stvaranje stare Jugoslavije, u: *Narodi Jugoslavije u borbi za slobodu (Od kraja XIX. st. do oslobođenja)*, Mala historijska knjižnica, serija I., br. 11-16., Znanje, Zagreb, 1959., 93.-94.

³⁶ Jugoslavenski odbor i stvaranje zajedničke države južnoslavenskih naroda, u: *Jugoslavenski odbor u Londonu*, 407.-408.

³⁷ *Jugoslovensko pitanje*, 410.

³⁸ Formiranje Jugoslovenske Muslimanske organizacije i njen razvoj do prevazilaženja krize početkom 1922. godine, u: *Istorija XX veka*, ZR, IX, Beograd, 1968., 389. *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, "Svjetlost", OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1977., 18.-19., bilj. 22.

³⁹ Istorijski osnovi postanka Jugoslavije 1918., u: *Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslovenske države*, Zagreb, 27-28. prosinca 1968. godine, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1969., 92.

⁴⁰ *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u BiH do zavođenja diktature*, "Svjetlost". OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1981., 29., 60.

Prekid diplomatskih odnosa između Sv. Stolice i bivše komunističke Jugoslavije (1952.), poslužio je kao povod za izdavanje zbirke dokumenata o vatikansko-južnoslavenskim odnosima.⁴¹ U ovoj tendenciozno sastavljenoj zbirci dokumenata, nadbiskup Stadler je zbog svoje "Izjave" proglašen za - "najekstremnijeg klerikalca i frankovca".⁴²

Nakon ponovne uspostave samostalne hrvatske države, hrvatska je historiografija, također, pokazala zanimanje za Stadlerovu "Izjavu". No, za razliku od glavnine dotadašnje jugoslavenske historiografije i publicistike, na ovu ranije toliko osporavanu "Izjavu", počelo se gledati bitno drukčije.

Sagledavajući Stadlerovu "Izjavu" u kontekstu ukupnoga katoličkog gibanja na jugu Monarhije, pogotovo glede političkih tendencija unutar organiziranih hrvatskih katoličkih redova, Jure Krišto je zaključio da je "Stadlerova Izjava predstavljala drugačije viđenje hrvatske politike općenito i u Bosni i Hercegovini napose".⁴³ Drugim riječima, vrhbosanski se nadbiskup odlučno, ali bezuspješno odupirao svakoj onoj politici koja je hrvatski narod uvodila u neizvjesne, iako naizgled perspektivne, južnoslavenske integracije izvan okvira Austro-Ugarske Monarhije.

Autor ovoga članka je u dva rada pisao o Stadlerovoj "Izjavi".⁴⁴

O Stadlerovoj su "Izjavi" pisali još: Tomislav Topčić⁴⁵ i Petar Vrankić.⁴⁶

Od "Svibanjske deklaracije" do "Izjave"

Nakon smrti cara i kralja Franje Josipa I. u studenome 1916., slovenski, hrvatski, srpski i muslimanski političari u Austro-Ugarskoj Monarhiji počeli su usmjeravati svoju politiku prema zahtjevu za što većom, odnosno po

⁴¹ *Vatikan i Jugoslavija. (Odnos Vatikana prema južnoslovenskim narodima do kraja prvog svjetskog rata)*, I. deo, Publ.-izdav. zavod "Jugoslavija", Beograd, 1953.

⁴² *Isto*, 167.

⁴³ J. Krišto, *Prešućena povijest*, 356. Vidi: *Isti*, Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslovenstva, ČSP, Institut za suvremenu povijest, 24/1992., br. 2., 25.-45.

⁴⁴ Vidi: Z. Matijević, *Odjeci Svibanjske deklaracije Jugoslavenskog kluba u Hrvatskoj, te Bosni i Hercegovini (1917.-1918. godine)*, u: *Spomenica Ljube Bobana 1933.-1994.*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., 248.-249.; *Isti*, *Slom politike*, 60.-61.

⁴⁵ *Stadlerovo političko i vjersko djelovanje u Bosni i Hercegovini (1881.-1918.)*, Zagreb, 1997. (Riječ je o neobjavljenom magistarskom radu, obranjenom 3. prosinca 1997. na *Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu*. Rad je pohranjen u *Arhivu Katoličkog bogoslovnog fakulteta, Zagreb*, sgn. 162.) Koristim priliku da zahvalim mr. Zoranu Grijaku na informacijama o ovom magisteriju.

⁴⁶ Knjiga P. Vrankića, *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878-1918)*, Ferdinand Schöningh, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1998., iako govori o "Izjavi" nadbiskupa Stadlera u svega nekoliko redaka na stranicama 739.-740., zaslužuje, zbog svoje temeljitosti, pozornost ne samo stručne, nego i šire čitateljske javnosti koja se želi iscrpno obavijestiti o kompleksnim vjersko-političkim odnosima u Bosni i Hercegovini u drugoj polovici XIX. i na početku XX. stoljeća.

mogućnosti potpunom samostalnošću njihovih tada državno-politički i administrativno razjedinjenih zemalja. Svoja su traženja utemeljili na "narodnom načelu", tj. "pravu naroda na samoodređenje" i "hrvatskom državnom pravu". Ta su dva načela naglasili i članovi *Jugoslavenskog kluba* u svojoj izjavi od 30. svibnja 1917., poznatoj kao "Svibanjska deklaracija", koju je u njihovo ime u *Carevinskom vijeću*, tadašnjem zajedničkom parlamentu za sve zemlje austrijskog (cislitavskog) dijela Monarhije, u kojemu su se, pored ostalih, nalazile i slovenske zemlje i Istra i Dalmacija, pročitao katolički svećenik, Slovenac vlč. dr. Anton Korošec (1872.-1940.). "Deklaracija" glasi:

"Beč, 30. maja 1917.

Potpisani narodni zastupnici u 'Jugoslavenskom klubu' udruženi, izjavljuju, da na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije, te će se sa svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jednog te istog naroda. [...]"⁴⁷

Pored vlč. Korošca, "Deklaraciju" je potpisalo još trideset narodnih zastupnika od kojih su neki bili hrvatski i slovenski katolički svećenici – vlč. Vjekoslav Spinčić (1848.-1933.), don Ivo Prodan (1852.-1933.) i don Juraj Biankini (1847.-1928.), te vlč. Janez Evandelist Krek (1856.-1917.).⁴⁸

U bivšoj su se jugoslavenskoj historiografiji i publicistici o "Svibanjskoj deklaraciji" davale oprečne ocjene. No, sve se one mogu svesti na dva prevladavajuća shvaćanja. Zastupnici prvoga shvaćanja prikazivali su "Svibanjsku deklaraciju" kao djelo bečkoga dvora, i tvrdili da ona predstavlja odraz "trijalističke koncepcije" rješenja "južnoslavenskog pitanja" unutar Monarhije, te je stoga nužno bila izraz "političkog oportunizma". Ovome su se shvaćanju suprotstavljali oni koji su držali da je "Deklaracija" bila stvar "nužne političke taktike" u ratnim okolnostima, ali da je, usprkos tome, poslužila kao sredstvo koje je omogućilo promicanje "jugoslavenske ideje" i samu "akciju stvaranja zajedničke države svih južnoslavenskih naroda", osim Bugara, izvan okvira Monarhije.⁴⁹

Valja odmah reći da značaj "Svibanjske deklaracije" nije bio sadržan samo u njenom tekstu i korištenim formulacijama, nego i u "deklaracijskom pokretu", koji se razvio sljedećih mjeseci. U njemu su sudjelovale razne političke stranke i skupine koje su, posve razumljivo, često zauzimale suprotstavljene poglede o aktualnim državno-političkim i nacionalnim pitanjima na jugu Monarhije.

⁴⁷ Nav. prema: F. Šišić, *n. dj.*, 94.

⁴⁸ *Isto.*

⁴⁹ D. Šepić, *Italija*, 204.-205. O raznim tumačenjima "Svibanjske deklaracije" vidi opširnije kod: D. Janković, *Jugoslavensko pitanje*, 123.-130.

U Hrvatskoj se prva za "Svibanjsku deklaraciju" izjavila *Starčevićava stranka prava* ("milinovci"),⁵⁰ koja je tada bila središnja hrvatska politička stranka.⁵¹ Nakon njih uz "Deklaraciju" je pristao i *Hrvatski katolički senorat* (HKS),⁵² koji je bio sastavni dio *Hrvatskoga katoličkog pokreta* (HKP).⁵³ On je to formalno učinio na svom zagrebačkom sastanku održanom 1. i 2. srpnja 1917., nakon što je inicijativu za prihvaćanje "Deklaracije" dao zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer (1856.-1937.).⁵⁴ Sastanku je prisustvovao i krčki biskup dr. Antun Mahnić (1850.-1920.), koji je svojim autoritetom pokretača HKP-a, podržao prihvaćanje "Svibanjske deklaracije".

U svojoj agitaciji za ostvarenje političkih zahtjeva postavljenih u "Svibanjskoj deklaraciji", članovi su Jugoslavenskog kluba posebnu pažnju posvetili Bosni i Hercegovini. Držali su da "deklaracijski pokret" upravo tu polaze svoj ispit zrelosti.⁵⁵ Hrvatski su se seniori u potpunosti slagali s tim mišljenjem - "Bosna [je] točka, gdje se mora stvoriti ili uništiti naše narodno [jugo/južnoslavensko] jedinstvo".⁵⁶

Početkom srpnja 1917. sarajevski je katolički "Hrvatski Dnevnik" pisao da je nadbiskup Stadler, inače poznat kao pravaš "frankovačke" orijentacije, u ime Hrvata-katolika Bosne i Hercegovine, prihvatio "Svibanjsku deklaraciju" kao "podlogu i uslov političkog obstanka i kao jednu realnu bazu za politički razvoj hrvatskih zemalja".⁵⁷ Izgleda da je u tom trenutku sarajevski nadbiskup, za razliku od nekih drugih, ozbiljno shvaćao formulaciju o "hrvatskom državnom pravu" i "žezlu Habsburško-lorenske dinastije", upotrijebljenu u "Deklaraciji". Tadašnje uredništvo "Hrvatskog Dnevnika" bilo je u rukama dvojice seniora - vlč. Ilije Gavrića (1890.-1948.) i vlč. A. Benkovića, koji pak, te formulacije nisu tako shvaćali.⁵⁸

⁵⁰ O političkom djelovanju "milinovaca" tijekom Prvoga svjetskog rata vidi kod: Vaso Bogdanov, *Starčevićava stranka prava prema oslobođenju i ujedinjenju južnoslovenskih naroda u toku prvog svjetskog rata*, u: *Jugoslavenski odbor u Londonu*, 27.-163.

⁵¹ I. Banac, *n. dj.*, 125.-126.

⁵² HKS je bio udruga katoličke laičke inteligencije i dijela mladega katoličkog svećenstva, pogotovo redovničkog (franjevci, dominikanci), koji su za sveučilišnih studija bili članovi katoličkih akademskih društava i bogoslovnih zborova. Osim u banskoj Hrvatskoj, Seniorat je djelovao i u Dalmaciji, Istri, te Bosni i Hercegovini. (Opširnije o nastanku i djelovanju HKS vidi kod: Z. Matijević, *Slom politike*.)

⁵³ Detaljnije o ishodištima, nastanku i djelovanju HKP-a vidi kod: J. Krišto, *Prešućena povijest*.

⁵⁴ Krešimir Pečnjak, *Spor s gosp. Galovićem, Seniorski Vjesnik*, (Zagreb), 1/1917., br. 1, 8.

⁵⁵ Janko Pleterski, *n. dj.*, 190.

⁵⁶ R. Petrić [P. Rogulja], † Nadbiskup Stadler., *Narodna Politika*, (Zagreb), I/1918., br. 24, 3.

⁵⁷ Nav. prema: D. R. Živojinović – Dejan V. Lučić, *n. dj.*, 166. Vidi: *Izjava nadbiskupa Stadlera*, *Hrvatska Kruna*, (Zadar) /dalje: *HKI*, 1917., br. 88 (8. prosinca), 1.; J. Pleterski, *n. dj.*, 190.; S. Budisavljević, *n. dj.*, 93.

⁵⁸ A. Benković, *n. dj.*, 113. Glede Stadlerova odnosa prema pisanju "Hrvatskog Dnevnika" o "Svibanjskoj deklaraciji" vlč. A. Benković navodi: "Ja sam ponekada odlazio

Ta i druge izjave u prilog "Svibanjske deklaracije" bile su pouzdan znak da je politički život u Bosni i Hercegovini dobio novi zamah, nakon što je na početku svjetskog rata gotovo u potpunosti zamro.

Budući da se općenito držalo da je Bosna "ključ za rješenje čitavog kompleksa južnoslavenskog problema", predsjednik Jugoslavenskog kluba, vlč. A. Korošec, doputovao je 31. kolovoza 1917. u Sarajevo.⁵⁹ Njegova je namjera bila da se upozna sa stajalištima tada vodećih političara, te političkih i vjerskih krugova u Bosni i Hercegovini. Među ostalima, vlč. Korošec je razgovarao s mostarskim biskupom fra Alojzijem Mišićem (1856.-1942.), grčko-istočnim (pravoslavnim) metropolitom Evgenijem Leticom, reis-ul-ulemom Džemaludinom Mehmedom Čauševićem (1870.-1938.) i nadbiskupom Stadlerom.⁶⁰ Ono što je vlč. Korošca najviše zanimalo bilo je mišljenje nadbiskupa Stadlera i njegove političke skupine o "Svibanjskoj deklaraciji". Predsjednik Jugoslavenskog kluba sastao se s vrhbosanskim nadbiskupom na njegovom posjedu u Mladicama kraj Sarajeva. Sastanku su prisustvovali nadbiskupovi najbliži suradnici: arhitekt Josip pl. Vancaš⁶¹, I. Pilar, msgr. Karlo Cankar,⁶² kanonik Tomo Igrc (1852.-1938.) i jedan član uredništva "Hrvatskog Dnevnika".⁶³

do nadbiskupa, nikada nije ništa prigovorio političkom pravcu lista [...]" (Isto, 114.) Vidi još i Benkovićevu tvrdnju objavljenu u: I. Mužić, *Hrvatska politika*, 116.

⁵⁹ B. Badrov, *n. dj.*, 360. O Koroševu dolasku u Sarajevo vidi: H. Kapidžić, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslavensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, *GIDBiH*, 27.-31.; *Isti*, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslavensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, *Pregled*, 371.-372.; *Isti*, Bosna i Hercegovina za vrijeme Prvog svjetskog rata. (Držanje austrougarskih vlasti prema jugoslavenskom pitanju i stvaranju jugoslavenske države), *Glasnik arhivâ i društava arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, (Sarajevo) /dalje: *GAiDARBiH*/, god. VI, 1966., knj. VI, 253.-254.; 260.-261.; D. Šepić, *Italija*, 231.-232.; M. Zečević, *Slovenska ljudska stranka i jugoslavensko ujedinjenje*, 92.-94.; J. Pleterski, *n. dj.*, 191.; L. Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine*, 176.-178.; Z. Matijević, *Odjeci Svibanjske deklaracije*, 248.; *Isti*, *Slom politike*, 59.-60.

⁶⁰ H. Kapidžić, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslavensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, *GIDBiH*, 28.-30.; L. Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine*, 176.-178.

⁶¹ J. pl. Vancaš rodio se u Sopronu, Mađarska, 22. ožujka 1859., a umro je u Zagrebu 15. prosinca 1932. Diplomirao je na Visokoj tehničkoj školi i Akademiji u Beču. Od 1885. do 1921. živio je u Sarajevu. Kao graditelj istakao se u Sarajevu (katedrala, biskupska rezidencija, sjemenište, palača vlade i dr.), Zagrebu (palača Prve hrvatske štedionice i dr) i Ljubljani (brojne poslovne zgrade). Zaslужan na glazbenom polju. Bio je dugogodišnji dirigent prvoga javnog pjevačkog društva u Sarajevu - "Männergesangverein" (1887.). (Podaci preuzeti iz: *Hrvatski leksikon*, Naklada Leksikon d.o.o., II. svезak, Zagreb, 1997., 621.)

⁶² K. Cankar rodio se u Vrhnici, Slovenija, 14. listopada 1877., a umro je u Ljubljani 1953. Prvu je godinu teologije završio u Ljubljani. U Sarajevo je došao na nagovor tadašnjega kanonika vrhbosanskog kaptola dr. Ivana Evandeliste Šarića (1871.-1960.). Tu je završio svoje bogoslovne studije, te je 29. lipnja 1903. zaređen za rimokatoličkog svećenika. Bio je tajnik nadbiskupa Stadlera. Uređivao je novine "Hrvatski Dnevnik", te u razdoblju od 1. siječnja 1922. do 3. listopada 1926. katolički tjednik "Nedjelja", koji je kasnije, zbog zabrane izlaženja, preimenovan u "Križ", te konačno u "Katolički Tjednik". Bio je tajnik budućem (nad)biskupu I. Ev. Šariću dok je ovaj, poslije smrti nadniskupa Stadlera, obavljao dužnost kapitularnog vikara. Kanonikom je

Korošcu je politička gledišta nadbiskupa Stadlera i njegovih istomišljenika obrazložio I. Pilar, koji je, zapravo, ponovio samo ono što je već bilo izneseno u njegovoj "Promemoriji" koju su on i J. pl. Vancaš, kao Stadlerovi osobni izaslanici, u kolovozu 1917., uručili caru i kralju Karlu I. [IV.] (1887.-1922.).

Njihova politička stajališta glede rješenja "južnoslavenskog pitanja", dakle i odnosa prema "Svibanjskoj deklaraciji", bila su u "Promemoriji" izložena u sljedećim bitnim točkama:

1. Hrvatska, Slavonija, Dalmacija i Bosna i Hercegovina treba da postanu jedno jedinstveno upravno područje, kome bi se eventualno priključila Istra i Kranjska. Međutim, kako bi se tome, prema svim izgledima, suprotstavila Austrija, smatramo da ovi posljednji zahtjevi u predloženom rješenju nisu neophodno potrebni. Na svaki način u novu teritorijalnu raspodjelu morali bi se uključiti i u svakom slučaju poštivati najvažniji saobraćajni i gospodarski razlozi. Predloženoj teritoriji, po našem mišljenju, morali bi se priključiti i sadašnji istarski otoci Cres, Krk i Lošinj.
2. Pod tačkom 1. označeno područje trebalo bi biti spojeno s Monarhijom kao zajedničko njeno nedjeljivo područje (na sličan način kao danas Bosna i Hercegovina).
3. Njegovo veličanstvo imenovalo bi jednog člana carske kuće kao vojvodu Hrvatske (s punim historijskim naslovom Dux Illustris totius Regni Croatiae, Slavoniae, Dalmatiae, Ramae, et Culmae), koji bi vršio upravu nad opisanim područjem navedenim pod tačkom 1. Vojvoda Hrvatske bi imenovao odgovorno ministarstvo pod predsjedanjem bana i naložio mu da izradi Ustav prema primljenim uputama i taj ustav predloži vladama obiju država na parlamentarno usvajanje.
[...]
5. Šefovi vlada obiju država imali bi pravo da ulože veto protiv svih protuustavno donesenih zakona unutar roka od mjesec dana, a taj veto sprečavao bi da predloženi zakon stupi na snagu. U obrascu Ustava trebalo bi, također, ustanoviti način kako da se nastali konflikti rješavaju.
[...]
7. Zajedničko područje opisano u tački 1. bilo bi uključeno u jedinstveno carinsko područje Monarhije, na temelju odgovarajuće konvencije. Ubiranje carine, kao i

postao 3. lipnja 1923. Nakon novinske polemike s pravoslavnim svećenikom i radikalskim političarem, te aktualnim ministrom vjera dr. Vojislavom Janjićem, msgr. Cankar je pravomoćno osuđen na četrnaest dana zatvora (1926.). Zbog političkih se razloga povukao s kanoničke službe na mjesto župnika u Lukavcu (1929.). Bio je duhovnik sestrama "Služavke Maloga Isusa" u sarajevskom sirotištu "Egipat". Kada su komunističke vlasti nacionalizirale sirotište, msgr. Cankar odlazi u Ljubljano u tamošnji franjevački samostan (1949.). (Podaci preuzeti iz: Pero Pranjić, Vrhbosanski kaptol u vrijeme Čedomila Čekade, u: /priredili: Marko Josipović i Mato Zovkić/, *Život u službi riječi - Čedomil Čekada. Zbornik radova simpozija o Čedomilu Čekadi, održanog 14. i 15. ožujka 1997. prigodom obilježavanja stote obljetnice njegova rođenja i popis Čekadinih pisanih radova*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 1997., 62.-63.; Tomo Vukšić, *Katolički Tjednik /1922-1945/ i njegov "ponajbolji glavni suradnik" Čedomil Čekada*, u: *Isto*, 142.-144.)

⁶³ H. Kapidžić, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, *GIDBiH*, 28.

upravu carinarnica vršilo bi se vlastitim organima prethodno rečenog zajedničkog područja.

8. Opisano područje pod tačkom 1. nosilo bi zajednički jedinstven naziv: Kraljevine Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Herceg-Bosne.
9. Da se izbjegnu prigovori Mađarske, da su tim novim poretkom izgubili prilaz do mora, trebalo bi prenijeti Mađarskoj kao 'Corpus separatum' Rijeku i to u punu državnu vlasnost, a na željezničkoj pruzi Gyekenyes-Fiume, dozvoliti joj pravo suodlučivanja po pitanju tarifa i uprave.⁶⁴ Ostale željeznice u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Bosni i Hercegovini posve bi prešle u autonomnu upravu novog jedinstvenog područja.⁶⁵

Prema ovom prijedlogu postojeće je dualističko državno-pravno uređenje Monarhije trebalo ostati neupitno, a novo bi "jedinstveno upravno područje" dobilo status - "condominia". Drugim riječima, radilo se o pokušaju preustroja dvojne Monarhije na osnovi ograničenog trijalizma.

Nadbiskup je Stadler, svome slovenskome gostu, naglasio da on i njegovi sumišljenici više ne mogu odstupiti od stajališta iznesenih u "Promemoriji". Jedina novost koju je nadbiskup, navodno, saopćio vlč. Korošcu, bila je njegova spremnost "na izvjesne koncesije s Talijanima u pogledu Trsta i nekih otoka".⁶⁶

Od ove se bosanske političke skupine, odnosno, kako će se kasnije vidjeti, jednoga njezina dijela, nije mogla očekivati podrška "Svibanjskoj deklaraciji".

U listopadu 1917. u tisku se pojavila vijest da je nadbiskup Stadler dao interview sarajevskom dopisniku mađarskog dnevnika "Az Est", Pasztoru Arpadu, povodom Pilarove "Promemorije", koju su gotovo svi novinski izvještači nazivali - "Stadlerov memorandum".⁶⁷ Svega nekoliko dana kasnije u "Hrvatskom Dnevniku" je ova vijest opovrgnuta.⁶⁸ Ipak, polovicom studenoga 1917., istom je dopisniku uspjelo isposlovati audijenciju kod nadbiskupa Stadlera, te s njim razgovarati o aktualnim političkim pitanjima.⁶⁹

⁶⁴ Negativnu reakciju na ovu točku "Promemorije" vidi: *Male Novine*, (Zagreb) /dalje: *MNI*, 8/1917., br. 327 (27. studenoga), 1. Nenaslovljeni je članak potpisan inicijalima "M. od Š."

⁶⁵ Nav. prema: L. Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine*, 157.-158. Usp.: L. v. Sünland, n. dj. 398.-401. U studenome 1917. zagrebački dnevnik "Obzor" i glavno "frankovačko" glasilo "Hrvatska", a 1918. i M. Dežman, objavili su najvažnije dijelove iz Pilarove "Promemorije". (Vidi: Iz memorandum dr. I. Pilara, *Hrvatska*, /Zagreb/, 1917., br. 1893 /18. studenoga/, 1; Ivanov, n. dj., 96./6./.)

⁶⁶ Nav. prema: L. Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine*, 177.

⁶⁷ Vidi: *Novine*, (Zagreb), 4/1917., br. 240 (20. listopada), 1.; Stadler i jugoslavenska država, *MN*, 8/1917., br. 289 (20. listopada), 1.; Nadbiskup dr. Stadler o jugoslavenskom pitanju., *Hrvatska*, 1917., br. 1865 (21. listopada), 1.; st. "Hegemonija", *Hrvatska Država*, (Zagreb) /dalje: *HDrl*, 1/1917., br. 43 (23. listopada), 1.

⁶⁸ Vidi: Tobožnji interview sa nadbiskupom Stadlerom., *Hrvatska*, 1917., br. 1870 (26. listopada), 1.

⁶⁹ Jugoslavensko pitanje. Interview "Az Esta" sa nadbiskupom Stadlerom., *Obzor*, (Zagreb), 58/1917., br. 312 (15. studenoga), 1.; Razgovor "Az Estova" dopisnika s nadbiskupom Stadlerom., *Hrvatska*, 1917., br. 1892 (17. studenoga), 1.

Na kraju jednosatnog razgovora Stadler je mađarskom gostu izjavio - o "predstavci ["Promemoriji"] na kralja [cara Karla] ne mogu govoriti, ali naravno, da nije bila u protuslovlju sa mojim shvaćanjem".⁷⁰

Neuspjeh u razgovorima sa Stadlerovom skupinom, vlč. Korošec je nadoknadio uspjehom kod bosanskih i hercegovačkih franjevaca, koji su javno i bezrezervno podržali "Svibanjsku deklaraciju".⁷¹

No, prije nego što su se bosanski i hercegovački franjevci izjasnili za "Svibanjsku deklaraciju", došlo je do objavljivanja Stadlerove "Izjave", koja je svojim sadržajem bila u suprotnosti s "Deklaracijom" Jugoslavenskog kluba.

"Izjava" u cijelosti glasi:

I.

Zahtjevamo riješenje državnoga pitanja na jugu monarhije u hrvatskom smislu, na temelju hrvatskoga državnoga prava te uz neokrnjeno očuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti.

II.

Zahtjevamo sjedinjenje onih zemalja, na koje se hrvatsko državno pravo proteže, naime Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine te hrvatske Istre u jedno politički i financijski autonomno, sa habsburškom monarhijom kao i cjelinom nerazdruživo spojeno državno tijelo.

III.

Držimo svojom dužnošću u prvom redu obraniti svoju vlastitu, sa svijuh strana teško ugroženu narodnu i državnu individualnost. Rado ćemo ipak pomoći braći Slovencima u njihovoj borbi za samoodržanje i u njihovom nastojanju i radu oko toga, da se s nama sjedine.

IV.

Vidimo u jakoj habsburškoj monarkiji najbolji štit proti svojim historičkim neprijateljima, koji lakomo pružaju ruke za hrvatskim teritorijem. Ostati ćemo kod svoje tradicionalne vjernosti vladaru i državi, ali zahtjevamo, da se državopravno pitanje na jugu monarkije riješi u smislu točaka I. i II. i da država napusti kobnu politiku od zadnjih 50 godina protiv Hrvata, politiku, koja je štetna hrvatskom narodu i državi samoj, jer mora voditi do kriza i katastrofa, kao godina 1908, 1912. i 1914.

Sarajevo, 16. studena 1917.

† Josip
nadbiskup vrhbosanski,

u ime svoje i u ime 51 odličnoga građana iz Sarajeva i provincije, koji ali sada iz svatljivih razloga svojih potpisa objelodaniti ne mogu".⁷²

⁷⁰ Isto.

⁷¹ B. Badrov, *n. dj.*, 360.-361.; 363.-365.; H. Kapičić, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, *GIDBH*, 31., 36.; Izjava bosanskih i hercegovačkih franjevaca u prilog "Svibanjske deklaracije" vidi u: F. Šišić, *n. dj.*, 107.-108.

⁷² *Hrvatski Dnevnik*, (Sarajevo) /dalje: *HDnI*, 12/1917., br. 263 (20. studenog), 1. Stadlerovu "Izjavu" i "popratni članak" objavila su dva "frankovačka" glasila. Vidi: Za čistu hrvatsku politiku. Izjava nadb. dra Stadlera i bosanskih Hrvata proti jugoslavenstvu, *Hrvatska*, 1917., br. 1898 (23. studenoga), 1; Za čistu hrvatsku politiku. Izjava nadb. dra Stadlera i bosanskih Hrvata proti jugoslavenstvu., *Hrvatsko Pravo*, (Varaždin), 4/1917.,

"Izjavi" je bio nadodan relativno opširan, nepotpisani popratni članak pod naslovom "Na obranu hrvatstva!", u kome se odbijao program "Svibanjske deklaracije" kao politički nerealan, a zalagalo za takva rješanja koja će se temeljiti na zahtjevima iznesenim u "Izjavi", odnosno isključivo na temelju hrvatskoga državnog prava, a protiv tada aktualnih mađarskih pozivanja na Bosnu i Hercegovinu, ali, strogo unutar granica Monarhije.⁷³ "Izjava" je u potpunosti odgovarala shvaćanjima zemaljskoga poglavara generala Sarkotića.⁷⁴

Tekst "Izjave" i "popratni članak" donio je, 19. studenoga 1917., u redakciju "Hrvatskog Dnevnika" "jedan kanonik" vrhbosanskog kaptola. Uredništvu je bilo naloženo da donešene tekstove objavi "na prvom mjestu", tj. na naslovnoj stranici, i to "bez ikakvih [uredničkih] popratnih riječi".⁷⁵ "Izjava" je s popratnim člankom izašla već sljedećeg dana (20. studenoga 1917.). No, kao prvu vijest u gradskoj rubrici, seniori-urednici, svjetovni svećenici Benković i Gavrić, objavili su da se više ne smatraju urednicima "Hrvatskog Dnevnika". Istog su dana obavijestili nadbiskupa Stadlera o svojoj odluci.⁷⁶ Ostavka dvojice bosanskih seniora bila je logičan korak s obzirom na to da je HKS pristao uz "Svibanjsku deklaraciju".

Nadbiskup Stadler je pokušao privoliti nekolicinu svećenika da se prihvate uredništva u "Hrvatskom Dnevniku", s novim političkim kursom, ali su to oni odreda otklonili. Tako se dogodilo da su uredništvo lista preuzeli vojni časnici dr. Rade Smoljan, I. Pilar, Ivan Miličević, dr. I. Pavičić, Rudolf Boić i dr. S. Perišić, koji su u redakciju dolazili u odorama.⁷⁷ Novo je uredništvo odmah usmjerilo svoje pisanje protiv dvojice bivših urednika "Hrvatskog Dnevnika" i ostalih pristaša "Svibanjske deklaracije".⁷⁸ Smjena u uredništvu "Hrvatskoga Dnevnika" privukla je toliku pozornost bosanske

br. 48 (1. prosinca), 1. Ostali su se listovi ograničili samo na objavljivanje "Izjave" i komentar "popratnog članka". Vidi: Nova izjava o rješenju našega narodnoga problema, *Novine*, 4/1917., br. 267 (22. studenoga), 1.; Izjava g. Dra. Josipa Stadlera., *HDR*, 1/1917., br. 68 (22. studenoga), 1.; Politika dra Stadlera i Hrvatskoga Dnevnika., *Hrvatska Riječ*, (Zagreb) /dalje: *HR*, 1917., br. 313 (22. studenoga), 1.; "Izjava", *Novine*, 4/1917., br. 268 (23. studenoga), 1. i dr.

⁷³ Na obranu hrvatstva!, *HDn*, 12/1917., br. 263 (20. studenoga), 1. H. Kapidžić, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, *GIDBiH*, 35.

⁷⁴ H. Kapidžić, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, *GIDBiH*, 35.

⁷⁵ A. Benković, *n. dj.*, 114.

⁷⁶ *Isto*, 115.

⁷⁷ *Isto*; B. Badrov, *n. dj.*, 363.

⁷⁸ B. Badrov, *n. dj.*, 363.; A. Benković, I. Gavrić, "Hrvatski Dnevnik" o bivšim svojim urednicima, *Novine*, 4/1917., br. 276 (4. prosinca), 2.; A. Benković, Riječ pro domo, *Novine*, 4/1917., br. 281 (11. prosinca), 2.

javnosti, da je general Sarkotić držao nužnim ograditi se od tvrdnji da je on u tome imao bilo kakvog udjela.⁷⁹

Nadbiskupova je "Izjava" odmah izazvala burne reakcije. No, malo je tko od tadašnjih političkih ljudi vjerovao da je vrhbosanski nadbiskup stvarni inicijator i autor "Izjave". Sumnja je odmah pala na baruna Sarkotića da je on, preko I. Pilara i I. Pavičića, utjecao na nadbiskupa Stadlera da objavi "Izjavu" sa svojim potpisom.⁸⁰ Stilizacija, pak, same "Izjave" i "popratnog članka" ukazivali su na to da je njihov sastavljač bio I. Pilar.⁸¹

Kako je na "Izjavi" stajalo samo nadbiskupovo ime, u javnosti se špekuliralo o tome tko se sve krije iza formulacije o "pedeset i jednom odličnom građaninu iz Sarajeva i provincije", koji, trenutno, nisu mogli objelodaniti svoje potpise. Odmah je bilo jasno da "Izjavu" nisu potpisala dva istaknuta člana vrhbosanskog kaptola - dr. Marko Alaupović (1885.-1979.) i msgr. K. Cankar, za koga je nedvojbeno da je bio senior.⁸² Njihovo uskraćivanje potpisa bio je pouzdan znak da je u neposrednoj nadbiskupovoj blizini bilo ozbiljnog razmimoilaženja glede rješavanja aktualnih političkih pitanja na jugu Monarhije.⁸³

Prema nedovoljno provjerenoj i nepotpunoj informaciji zagrebačkoga dnevnika "Novine", koji se nalazio u rukama HKS-a, dobivenoj najvjerojatnije iz sarajevskih seniorskih krugova,⁸⁴ potpisnici su "Izjave", osim vrhbosanskog nadbiskupa, bili: odvjetnik I. Pilar i "nekoliko njegovih klijenata iz Tuzle", učitelj Trtanj iz Ravna, vojni liferant R. Boić i "dva tri njegova znanca", činovnik I. Miličević, financijski činovnik Josip Meštrić, građevinski nadsavjetnik J. pl. Vancaš, topnički poručnik I. Pavičić, sudac Horvatić, bankovni ravnatelj Orignanin, sudac Šajatović, Spahić, učitelji Hećimović i Kulier, sudac istražitelj [Niko?] Popović, urednik "Sarajevskog Lista" Dobržanski, R. Smoljan, direktor realke Inhoi, dr. Mirko Boić, urar [Ivan?] Franchiny, kustos muzeja Ćiro Truhelka (1865.-1942.) i možda S. Perišić, te još neki čija se imena ne navode.⁸⁵

⁷⁹ H. Kapidžić, *Bosna i Hercegovina*, 270. Glede optužbe da je Sarkotić postavio novo uredništvo "Hrvatskog Dnevnika" vidi: *Militarizovani Hrvati u Sarajevu i Zagrebu*, *Novine*, 4/1917., br. 270 (26. studenoga), 1.; O Stadlerovoj izjavi., *Obzor*, 58/1917., 324 (27. studenoga), 3.

⁸⁰ Marijo Matulić, *Postanak Jugoslavije*, *Seljački Kalendar*, (Zagreb), za god. 1928., 44.-45. Stadlerov se potpis dovodio u vezu s njegovom prodajom nekoliko kuća bosanskoj Zemaljskoj vladi. (H. Kapidžić, *Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata*, *GIDBiH*, 35.)

⁸¹ A. Benković, *n. dj.*, 115.; *Atentat u Sarajevu*, *Novine*, 4/1917., br. 270 (26. studenoga), 2.; *Izjava g. Dra. Josipa Stadlera*, *HDr*, 1/1917., br. 68 (22. studenoga), 1.; Tko je cenzurirao Stadlerovu izjavu., *HR*, 1917., br. 331 (10. prosinca), 2.

⁸² B. Badrov, *n. dj.*, 362.-363. Vidi: Z. Matijević, *Slom politike*, 108.

⁸³ H. Kapidžić, *Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata*, *GIDBiH*, 35.

⁸⁴ Prema neprovjerenoj informaciji radilo se o vlč. A. Benkoviću.

⁸⁵ Tko je potpisao izjavu?, *Novine*, 4/1917., br. 284 (1. prosinca), 2.

Odmah nakon što je Stadlerova "Izjava" ugledala svjetlo dana, vodstvo Seniorata u Zagrebu oštro je na nju reagiralo. Raščlanivši "Izjavu" i "popratni članak", anonimni ih je autor, posve opravdano, doveo u vezu s Pilarovom "Promemorijom", te u potpunosti odbacio. Seniori su držali da će "ova izjava rascjepkati [...] hrvatske redove u Bosni", te da će "opet među bosanskim katolicima nastati borba [kao u doba sukoba između *Hrvatske narodne zajednice* i *Hrvatske katoličke udruge*],⁸⁶ koja će se zalijetati i na čisto crkveno stanovište, jer je izjavu dao crkveni dostojanstvenik, kao glava bosanskih katolika".⁸⁷ Ipak, seniori su se ogradili od otvorenog napada na nadbiskupa Stadlera - "Čvrsto vjerujemo u patriotične intencije preuzvišenoga gospodina nadbiskupa vrhbosanskoga, a ne vjerujemo inspiratorima i autorima izjave, koji bi se rado sakriti za leđa visokoga crkvenoga dostojanstvenika".⁸⁸

Osim što je izazvala neslaganje Seniorata, Stadlerova je "Izjava" uvelike "prenerazila" neke visoke crkvene dostojanstvenike u Hrvatskoj, među kojima i zagrebačkoga nadbiskupa Bauera, koji su se bili opredijelili za "Svibanjsku deklaraciju".⁸⁹

Svega nekoliko dana kasnije, 26. studenoga 1917., u Sarajevu je objavljena "Deklaracija Hrvata Bosne i Hercegovine", čiji su potpisnici, među kojima se našlo i nekoliko seniora - msgr. K. Cankar, vlč. A. Benković, vlč. Dragutin Čelik (1894.-1958.) i vlč. I. Gavrić - izjavili da nisu suglasni sa Stadlerovom "Izjavom", te da "stoje nepokolebivo" uz "Svibanjsku deklaraciju".⁹⁰ Zanimljivo je da su i uz ovu "Deklaraciju" pristala "43 građana, koji ne žele sada izaći s potpisima u javnosti".⁹¹

Jedan od potpisnika ove "Deklaracije", dr. Jozo Sunarić (1868.-?), aktualni potpredsjednik bosanskog Sabora, izjavio je nekoliko dana kasnije u Beču, da "Istup Stadlerov [tj. njegova "Izjava"] ne će vlastodršcima ništa koristiti, a narodnim redovima ništa škoditi. Stadlerov istup doprinijet će kristalizaciji naših narodnih redova, jer tim nastupa prema svetom pismu lučenje šugavih od zdravih ovaca".⁹²

Od nadbiskupove su se "Izjave" ogradili i sarajevski isusovci.⁹³

⁸⁶ O nastanku i sukobu ovih dviju hrvatskih političkih organizacija vidi: L. Daković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih Hrvata (I. dio: Do otvaranja Sabora 1910.)*, Globus, Zagreb, 1985., 229.-353.

⁸⁷ Nova izjava o rješenju našega narodnoga problema., *Novine*, 4/1917., br. 267 (22. studenoga), 1.

⁸⁸ "Izjava", *Novine*, 4/1917., br. 268 (23. studenoga), 1.

⁸⁹ J. Krišto, *Katoličko priklanjanje*, 37.; Isti, *Prešućena povijest*, 355.

⁹⁰ Deklaracija Hrvata Bosne i Hercegovine., u: F. Šišić, *n. dj.*, 104.-105.; Izjava Hrvata Bosne i Hercegovine, *Novine*, 4/1917., br. 276 (4. prosinca), 1.

⁹¹ Deklaracija Hrvata Bosne i Hercegovine., u: F. Šišić, *n. dj.*, 105.; Izjava Hrvata Bosne i Hercegovine, *Novine*, 4/1917., br. 276 (4. prosinca), 1.

⁹² Stajalište bosansko-hercegovačkih Hrvata., *HR*, 1917., br. 324 (3. prosinca), 1.; Izjava dra. Sunarića., *Novine*, 4/1917., br. 276 (4. prosinca), 3.

⁹³ "Da nas dalje ne povlače u političke afere, smatra potpisani uputnim izjaviti, da nije niti on, niti koji od redovničke mu braće potpisao ikoju političku deklaraciju ili izjavu,

U "Hrvatskoj Kruni", glavnom glasilu dalmatinskih pravaša, na čelu s don I. Prodanom, jednim od potpisnika "Svibanjske deklaracije", ustvrdilo se da "čisto hrvatstvo i čisto pravaštvo nemaju niti mogu imati - išta zajedničkog sa rabotom Stadlera i družine".⁹⁴

Svoje neslaganje sa Stadlerovom "Izjavom" iskazali su hrvatski i slovenski svećenici i laici iz Istre.⁹⁵

U hrvatskom se tisku pojavilo i otvoreno pismo anonimnoga "slovenskog kulturnog radnika" koji je, između ostaloga, napisao sljedeće: "Neka sam narod odlučuje, da li je zdravija za nas sloga ili nesloga medju krvnom braćom, da li su proroci bratoubilačke mržnje propovjednici čistog, neoskvrnutog morala ili oni, koji žele ujediniti sve narodne sile od Triglava do Balkana?".⁹⁶

Uredništvo osječke "Hrvatske Obrane",⁹⁷ nakon što je bilo neposredno prozvano od "milinovskih" pravaša,⁹⁸ izjavilo se suglasnim i sa "Svibanjskom deklaracijom" i sa Stadlerovom "Izjavom".⁹⁹

pa je sve neistinito, što se govorilo ili pisalo o tobožnjem sudjelovanju potpisanoga kod izjave od 16. studenoga 1917. Znajući preuzvišeni gospodin nadbiskup, da se naš red ne smatra pozvanim pačati se u politiku, priopćio je svoj korak potpisanome, koji mu je došao u službenom poslu, istom kao gotovu činjenicu. - Sarajevo, 8. prosinca 1917. - M.[ax] Horman[n] D. I. [1860.-1943.]. (Sarajevski o. Isusovci i "Izjava", *Novine*, 4/1917., br. 286 /16. prosinca/, 2.)

⁹⁴ Izjava nadbiskupa Stadlera., *HK*, 1917., br. 88 (8. prosinca), 1.

⁹⁵ "Presvjetlom i Preuzvišenom Gospodinu

DRU. JOSIPU STADLERU

Sarajevo.

U ova važna vremena duboko nas je presenetila Vaša posebna izjava, kojom ste nas najzapadnije Hrvate i Slovence Istre posve zaboravili. Mi ovdje još živimo puni ufanja u budućnost, a Vi ste nas evo isključili od naših realnih pravica. Slažemo se potpuno sa svibanjskom deklaracijom naših zastupnika u Beču.

Kaštel p. Buja (Istra), dne 5. decembra 1917. [Sljede potpisi.]. (Prosvjed Hrvata i Slovenaca zapadne Istre protiv sarajevske izjave, *Novine*, 4/1917., br. 282 /12. prosinca/, 1.) Vidi: Istrani protiv Štadlerove izjave., *HR*, 1917., br. 351 (31. prosinca), 1.

⁹⁶ Jugoslavenska politika., *MN*, 8/1917., br. 331 (1. prosinca), 1.

⁹⁷ Osnatak ovoga uglednog osječkog lista vezan je uz biskupa Josipa Jurja Strossmayera (1815.-1905.), kojemu je bila namjera da "gradu Osijeku dade javan organ, koji će braniti interese ugrožena hrvatstva". U studenome 1902. izišao je prvi broj dnevnika nazvanog - "Narodna Obrana". Prvi su urednici novoga dnevnika bili dr. Ivan Lorković (1876.-1926.) i Većeslav Wilder (1878.-1959.). Oba ova istaknuta hrvatska političara, za koje bi se teško moglo reći da su gajili pretjeranu naklonost prema Katoličkoj crkvi i njezinom kleru, uklonjeni su iz uredništva lista na zahtjev osječkog svećenstva, koje je najviše materijalno doprinosilo za njegovo redovito izlaženje (1904./5.). Početkom 1911. na uredničko je mjesto došao Ljuboje Dlustuš (1850.-1921.), koji je tu dužnost obavljao sve do svoje smrti. U vrijeme Prvoga svjetskog rata novine su preimenovane u - "Hrvatska Obrana". U parlamentarnom razdoblju postojanja Kraljevine SHS (1919.-1929.), ovaj je list bio glasilo HPS-a. (Z. Matijević, *Slom politike*, 96., bilj. 140.)

⁹⁸ Vidi: Značajna šutnja "Hrvatske Obrane", *HD*, 1/1917., br. 80 (6. prosinca), 2.

⁹⁹ "Mi uopće ne razumijemo, kakva je potreba u opreku dovoditi jugoslavensku deklaraciju ["Svibanjska deklaracija"] i program [Stadlerova "Izjava"] ujedinjenja

No, nisu svi politički čimbenici i crkveni krugovi otklanjali Stadlerovu "Izjavu".

Narodni zastupnici u *Hrvatskom saboru* i članovi "Hrvatskog državno-pravnog demokratskog bloka", odnosno "frankovačke" *Stranke prava* i *Hrvatske pučke seljačke stranke*, pozdravili su, sa svoga sastanka održanog u Zagrebu 14. prosinca 1917., Stadlerovu "Izjavu" kao "odlučan i muževan izstup", te su bili "tvrdno uvjereni" da će "skora budućnost pokazati pravu vrijednost" ovog Stadlerovog čina, koji neka bude "početkom sve to čvršće političke zajednice bosansko-hercegovačkih i banovinskih Hrvata".¹⁰⁰

Prema pisanju "Hrvatskoga Dnevnika" nadbiskupu su Stadleru na "Izjavi" "čestitali" i "zahvalili" i neki ugledni pojedinci iz zagrebačke nadbiskupije:

"PREUZVIŠENI GOSPODINE!

U vrieme sudbonosno, gdje su toliki dragi naši Hrvati u bojevima za kralja i Hrvatsku domovinu ostavili i krv svoju i kosti svoje po svim evropskim ratištima, u vrieme sveobćeg kod kuće zastranjivanja, dolazi nam "Izjava" Vaše preuzvišenosti kao blagi tračak nade u bolju budućnost hrvatskoga naroda. Jest, kad ovako umno, triezno i muževno, a podjedno upravo oduševljeno i mladenački progovara siedi borilac za prava svoga hrvatskoga naroda, koga od sve duše vazda nepromijenjeno ljubi i za nj živi i radi, kad govori ovako i odlučno i otmeno čovjek biser čiste hrvatske svijesti i prošlosti, onda to mora najvećim zanosom, poletom i nadama da upravo izpuni svaku pravu čisto hrvatsku dušu.

Dozvolite zato, preuzvišeni gospodine, da Vam mi, smjerno podpisani, na ovoj Vašoj dostojanstvenoj, vitežkoj "Izjavi" čestitamo i zahvalimo, da nad tom "Izjavom" sazavimo blagoslov Boga Velikoga i Vas kao prvoga sina Hrvatske nam otačbine s najvećim oduševljenjem pozdravimo.

hrvatskih zemalja na temelju hrvatskoga historijskoga državnoga prava, koga je u ostalom i deklaracija jugoslavenskoga kluba uz nacionalni princip uzela za temelj. Ne može škoditi, ako se divljač potjera sa dvije strane: uspije li jugoslavenski klub prema svojoj deklaraciji, bit će riješen i pravaški program; uspije li nastojanje o ujedinjenju hrvatskih zemalja na legitimističkom temelju, ili pače na temelju pozitivnih zakona, ne će zaista ni opće jugoslavensko pitanje zadugo ostati neriješeno. Neka se radi raznim metodama i na raznim putevima, možda se ovako prije stigne cilju, samo neka jedni druge ne sumnjiče i ne izigravaju". (Značajna šutnja "Hrvatske Obrane", *Hrvatska Obrana*, /Osijek/, 16/1917., br. 281 /10. prosinca/, 2.)

¹⁰⁰ Preuzvišenom gospodinu dru. Josipu Stadleru nadbiskupu vrhbosanskom itd. u Sarajevu., *Hrvatska*, 1917., br. 1921 (16. prosinca), 1. Ovu su izjavu podrške potpisali "frankovački" narodni zastupnici dr. Aleksandar Horvat (1875.-1928.), dr. Ivo Frank (†1940?), dr. Vuk pl. Kiš, Josip Milković, vlč. Fran Novak (1850.-1931.), vlč. Stjepan Pavunić (1875.-1959.), vlč. dr. Josip Pazman (1863.-1925.), pop Matija Polić, dr. Vladimir Prebeg (1863.-1944.), pop Stipe pl. Vučetić (1873.-1945.), Ivan Zatluka (1864.-1947.) i, vlč. Stjepan Zagorac (1868.-1936.), te "seljački" zastupnici Tomo Jalžabetić, Vinko Lovreković (1873.-1937.) i Stjepan Radić (1871.-1928.). (*Isio*)

U Zagrebu, 30. studenoga 1917."¹⁰¹

U prilog Stadlerove "Izjave" izjavili su se još neki rimokatolički svećenici.¹⁰²

Daljnji tijek događaja nije išao u prilog Stadlerovoj "Izjavi". Prihvativši realnost nestanka Austro-Ugarske Monarhije s političkog zemljovida Europe, nadbiskup Stadler je zajedno s još nekim vodećim članovima "frankovačke" Stranke prava u Bosni i Hercegovini,¹⁰³ upravio dopis, datiran u Sarajevu 31. listopada 1918., na *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, tada najviše političko tijelo kratkotrajne *Države Slovenaca, Hrvata i Srba*, u kome se izjavljuje "bezuslovno" prihvatanje "programa i zaključka" stvorenih "po N.[arodnom] V.[ijeću] dne 19. listopada 1918."¹⁰⁴ Naime, u svojoj deklaraciji od 19. listopada 1918. Narodno vijeće SHS je objavilo da "preuzima u svoje

¹⁰¹ Nav. prema: Izjava povjerenja nadbiskupu dru. Stadleru., *Hrvatska*, 1917., br. 1931 (28. prosinca), 1. Podršku su vrhbosanskome nadbiskupu izrazili: dr. Josip Lang (1857.-1924.), posvećeni biskup, protonotar apostolski, kanonik zagrebački i arhiđakon varaždinski; dr. Josip Volović (1858.-?), protonotar apostolski, kanonik zagrebački i arhiđakon dubički; dr. Franjo Zagoda (1871.-1956.), sveučilišni profesor; dr. Anton Savić, sveučilišni profesor; dr. Stjepan Čukac (†1924.), gimnazijski profesor i začasni kanonik; Vilim Glorgis, nadarbenik prvostolne crkve zagrebačke i začasni prisjednik duhovnog stola; Mirko Kapić, nadarbenik prvostolne crkve zagrebačke, začasni prisjednik nadbiskupskog duhovnog stola i dekan prebendarskog zbora; dr. J. Pazman, sveuč. profesor i narodni zastupnik (vidi: bilj. 100.); dr. Josip Lončarić, nadarbenik prvostolne crkve zagrebačke i začasni prisjednik duhovnog stola; dr. Mirko Marchetti (1866.-1919.), sveučilišni profesor i začasni prisjednik nadbiskupskoga duhovnog stola; dr. Dragutin Peček, gimnazijski profesor; Antun Kollarski, nadarbenik prvostolne crkve zagrebačke i začasni prisjednik duhovnog stola; Stjepan Bičanić, prebendar prvostolne crkve zagrebačke i začasni prisjednik duhovnog stola; Matej Barković, pristav pobožnih zaklada i revizor dijecezanskog računarskog ureda; dr. Milan Beluhan (1877.-1953.), nadarbenik prvostolne crkve zagrebačke i subsidijar župe sv. Marije. (*Isto.*)

¹⁰² Milivoj Labudić, župnik u Garešnici; o. Makarije Križan, predstojnik samostana i upravitelj župe u Cerniku; o. Bruno Bruša, vjeroučitelj i duhovni pomoćnik u Cerniku; o. Celestin Franetić, vjeroučitelj i duhovni pomoćnik u Cerniku; Marošić, župnik u Čučerju; Lavoslav Rubelli pl. Sturmfest, župnik kuzminski; fra Žav. Tadić, podarhiđakon i župnik u Lipovljanu; Nikola Medvedec, podarhiđakon i župnik u Đurdevcu; Mihovil Kedmenec, župnik u Velikoj Pisanici; Josip Kovačićek, župnik u Divušji; Ilija Severović, župnik u Stojdragi; Miljan Fabijan, carski i kraljevski "feldkurat" (vojni svećenik); Stjepan Kolak, župnik u Bregima Posavskim; Pavao pl. Ožegović, župnik u Brodu na Kupi; Janko Batušić, župnik u miru; Dragutin Jerković, župnik u Orubici; Ivan Mikić, župnik u Retkovcu; Gjuro Krbavac, dekan i župnik u Gunji; Josip Antolković, župnik u Dragancu, Nikola Grbin, upravitelj župe u Kamanju. (Stjepan Markužić, Na poruku vlč. gg. kolege Jemeršića i Turzana, *Hrvatska*, 1918., br. 1969/9. veljače/, 1.)

¹⁰³ Osim nadbiskupa Stadlera, dopis su potpisali: I. Šarić, pomoćni biskup, J. pl. Vancaš, dr. Paušin (?), I. Pavičić, dr. Spačić, Franjo Bahorić i Ivan Franchiny. (*Hrvatska*, 1918., br. 2190/14. studenoga/, 1.)

¹⁰⁴ U novinskoj vijesti, koja prenosi ovaj dopis bosanskih pravaša - "frankovaca", stoji pogrešan datum - "29. listopada 1918.". (Vidi: *Isto.*)

ruke vođenja narodne politike", te da "od sada ne će uopće u narodnim pitanjima nikoja stranka [...] više voditi nikakve posebne politike [...]"¹⁰⁵

Gotovo simbolično, 8. prosinca 1918., dakle svega tjedan dana nakon proglašenja ujedinjenja Države SHS s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom u novu državnu zajednicu, *Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca*, vrhbosanski je nadbiskup - umro.

Zaključak

U burnim godinama Prvoga svjetskog rata, kada se odlučivalo o sudbini malih naroda, nadbiskup Stadler je bio jedan od onih istaknutih pojedinaca koji su svojom političkom razboritošću i dalekovidnošću uspjeli prozreti svu opasnost od stvaranja zajedničke države južnoslavenskih naroda. On je zajedno sa svojim istomišljenicima bezuspješno pokušao, na temelju hrvatskoga državnog prava, kako su ga shvaćali "frankovački" pravaši, stvoriti hrvatskom narodu optimalne uvjete za daljnji politički, gospodarski i kulturni razvitak. Raspad Austro-Ugarske Monarhije i nastanak Kraljevstva SHS, učinio je zahtjeve iznesene u Stadlerovoj "Izjavi" bespredmetnim.

SUMMARY

THE "DECLARATION" OF ARCHBISHOP STADLER OF VRHOBSNIA (SARAJEVO) IN NOVEMBER, 1917

The "May Declaration" of the Yugoslav Club (Vienna, 1917), regardless of its original intent, enabled various political parties and groups in the South Slav areas of the Austro-Hungarian Monarchy to promote the "Yugoslav idea" and work toward the creation of a unified Yugoslav state.

In Croatia, as well as in Bosnia and Hercegovina, the most vociferous advocates of the "May Declaration" were members of the Croatian Catholic Seniorate, the leading organization within the Croatian Catholic movement.

In Bosnia and Hercegovina, the Franciscans were the leading proponents of the "May Declaration" alongside the Seniorate. The greatest opposition to the "May Declaration" was voiced by the "Frankist-Rightist" circle centered around Archbishop Josip Stadler. Especially prominent among this group was Ivo Pilar, author of the "Memorandum" (July 1917), wherein he called for the creation of a "united administrative territory," or, the political unification of Croatian lands elevated to the status of a "condominium" relative to both component halves of the Monarchy.

In his "Declaration" (November, 1917), Archbishop Stadler and his supporters came out in favour of the unification of "Croatian historical lands" within the boundaries of the Austro-Hungarian Monarchy, but on the basis of a subdualistic formula. Considering the existence of the dualistic system in the Monarchy a historic

¹⁰⁵ Tekst deklaracije vidi u: Dokumenti o postanku Kraljevine S.H.S., u: *Obzor spomen-knjiga 1860.-1935.*, Zagreb, 1936., 76.

reality, they believed that this was the best possible resolution of the problem of political/constitutional fragmentation of the Croatian lands.

The dissolution of Austria-Hungary and the formation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes rendered irrelevant the demands voiced in Stadler's "Declaration". Symbolically, the death of the Archbishop occurred at precisely the same time as these ominous events befell the Croat people.